

prof. dr hab. Elżbieta Basiul

ul. św. Józefa 7f/40

87-100 Toruń

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

**PT.:PRAKTYKA KONSERWATORSKA PRZY WYBRANYCH SARKOFAGACH CYNOWYCH Z GROBÓW
KRÓLEWSKICH NA WAWELU ORAZ MAUZOLEÓW RÓDZIN PROMNITZÓW W PSZCZYNIE I
HOCHBERGÓW W ŚWIEBODZICACH. TECHNIKA, TECHNOLOGIA, METODYKA I SYSTEMATYKA**

AUTOR: MGR AGNIESZKA TRZOS

PROMOTOR: PROF. DR HAB. MARTA LEMPART-GERATOWSKA; PROMOTOR POMOCNICZY:

DR ELŻBIETA MARIA NOSEK

Przedłożona mi do recenzji rozprawa doktorska spełnia wymogi formalne określone stosownymi przepisami. Autorka rozprawy jest absolwentką studiów dziennych na kierunku konserwacja i restauracja dzieł sztuki. Tytuł zawodowy magistra otrzymała w 2005 roku na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Krakowie. Przewód doktorski został otwarty na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Krakowie 20.09.2017 roku w trybie postępowań eksternistycznych. Promotorem w tym przewodzie doktorskim jest Pani Profesor dr hab. Marta Lempart-Geratowska, która jest naukowcem, dydaktykiem i konserwatorem dzieł sztuki o ogromnym doświadczeniu na każdym z wymienionych zakresów działalności. Promotorem pomocniczym w tym postępowaniu jest dr Elżbieta Maria Nosek, ekspert i rzeczoznawca Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w zakresie konserwacji metalu.

Ocena dorobku artystyczno-konserwatorskiego. Życiorys zawodowy

Pani mgr Agnieszka Trzos ukończyła studia magisterskie na kierunku konserwacja i restauracja dzieł sztuki na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Krakowie (1989-1998). Dyplom zrealizowała w 1998 roku w pracowni Prof. Zofii

1

Medweckiej. Tematem pracy dyplomowej było „Przeniesienie malowidła olejnego „Chrystus Eucharystyczny” z 2 poł. XIX w. z obrazu temperowego „Chrystus Arcykapłan z Cewkowa”, XVII/XVIII w. W czasie studiów odbyła zagraniczne staże zawodowe: stypendium The Elizabeth Greenshields Foundation w Kanadzie w 1994 i staż w pracowni dr Antonia Massarelli w Botticino Sera w 1993 r. oraz odbyła praktykę muzealną w Muzeum Śląskim w 1993 roku.

Kilka lat po ukończeniu studiów, od 2001 roku rozpoczyna działalność naukowo-dydaktyczną w Katedrze Malarstwa na Wydziale Artystycznym ASP w Katowicach, gdzie prowadzi Pracownię Technologii Rysunku i Malarstwa. Prace konserwatorskie realizuje od 1997 roku, a od 2010 roku współtworzy firmę „A.T. Pracownia Konserwacji Zabytków” w Tychach.

Osiągnięcia w dziedzinie konserwacji zabytków są bardzo bogate. Wraz z Tomaszem Trzosem zrealizowała prace konserwatorskie przy ok. 25 ołtarzach drewnianych, polichromowanych i złożonych, ok. 50 obrazach sztalugowych na podłożach płóciennych, drewnianych i metalowych. Doktorantka wykonała również konserwacje ok. 30 rzeźb drewnianych polichromowanych i złożonych, 13 polichromii ściennych, w tym 4 malowideł gotyckich oraz wiele innych dzieł takich jak kamienne rzeźby i portale.

W pracowni przeprowadziła konserwację 40 sarkofagów metalowych, 4 sarkofagów drewnianych i innych zabytków metalowych, także pochodzących z wykopalisk archeologicznych.

W początkowym okresie działalności konserwatorskiej skupia się na realizacjach związanych z konserwacją-restauracją obiektów drewnianych, polichromowanych i złożonych. Równocześnie podejmuje się konserwacji obrazów na podobrazii drewnianym i płóciennym. Przykładem są prace zrealizowane w kościele Wszystkich Świętych w Pszczynie w latach 1997-2000: ołtarz boczny św. Matki Różańcowej (XVIII w.) oraz ołtarz boczny św. Niepomucena (XVIII w.), a także ołtarz główny Św. Trójcy wraz z rekonstrukcją mensy i tabernakulum. W tym samym kościele wykonuje również konserwację dwukondygnacyjnego chóru oraz kilku obrazów olejnych na płótnie np. obrazu *Ukrzyżowanie* (XVIII w.). W 2003 roku konserwuje ołtarz główny w kościele św. Anny w Lublińcu (XVIII w.) oraz ołtarza z kościoła parafialnego Wniebowzięcia NMP w Studzionce (XIX w.). Później w 2013 roku konserwuje ołtarz główny w bazylice mniejszej Narodzenia NMP w Pszowie.

Interesującym zagadnieniem w dorobku Doktorantki są konserwacje malowideł i dekoracji ściennych. W 2002 roku konserwuje barokową polichromię w kopule kaplicy bocznej kościoła Wszystkich Świętych w Pszczynie oraz konserwuje w tym samym miejscu odkryte

nisze renesansowe wraz z rekonstrukcją renesansowych stiuków. Natomiast kilka lat później wykonuje pełną konserwację malowideł ściennych w kapliczce św. Jana Nepomucena przy Placu Św. Jana w Chorzowie Starym, a także realizuje prace przy olejnych polichromiach na ścianach bożnicy w Będzinie. W dorobku artystyczno-konserwatorskim Doktorantki na uwagę zasługują prace przy malowidłach gotyckich, gdyż w kilku przypadkach były to malowidła nowo odkryte. Do takich prac zalicza się średniowieczne malowidła w kościele Św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Karchowicach, czy w kościele Wniebowzięcia NMP w Lubecku. W ubiegłym roku dokonuje odkrycia neorenesansowych malowideł we wnętrzu kościoła Św. Mikołaja w Lublińcu.

Niewątpliwie największy dorobek Doktorantki stanowią metalowe sarkofagi. Począwszy od 2006 roku, w którym konserwuje sarkofag cynowy Urszuli Schaffgotsch z krypty grobowej rodziny von Promnitz z kościoła Wszystkich Świętych w Pszczynie, wykonuje wiele podobnych realizacji z tej samej krypty grobowej oraz z krypty grobowej w Katedrze Wawelskiej, czy w krypcie grobowej rodziny Hochbergów w Świebodzicach. W większości Doktorantka miała do czynienia z obiektami wykonanymi z cyny, w niektórych przypadkach były to zabytki miedziane. Prace przy cynowych sarkofagach zostały szczególnie wyróżnione i stały się tematem dysertacji doktorskiej. Zostaną więc bliżej omówione w kolejnym podrozdziale recenzji. W 2017 roku wykonuje także konserwacje drewnianych trumien z kościoła Świętej Trójcy w Janowie Podlaskim.

Bogaty dorobek konserwatorsko-restauratorski mgr Agnieszki Trzos zaprezentowany został w formie „Portfolio” tj. obszernej dokumentacji fotograficznej wraz ze skróconym opisem. Na podstawie przedstawionego materiału należy wnioskować, że autorka opracowania niezwykle szeroko i wnikliwie bada zabytek, uwzględniając jego historię, ikonografię, technikę wykonania i specyficzne problemy konserwatorskie. Indywidualnie dla każdego zabytku poszukuje najlepszych rozwiązań metodycznych, technicznych i estetycznych. Wybierane rozwiązania potwierdzały bardzo dużą wrażliwość estetyczną Doktorantki oraz Jej znajomość najnowszej wiedzy na temat materiałów i metod stosowanych w konserwacji zabytków zróżnicowanych pod względem struktury, techniki, w tym obiektów metalowych.

Publikacje.

Począwszy od 2009 roku Doktorantka publikuje siedem artykułów poświęconych wynikom badań i konserwacji sarkofagów m.in. *Przebieg prac konserwatorskich prowadzonych przy*

 3

sarkofagu cynowym Erdmana I Leopolda von Promnitz, Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego” nr 1, Katowice 2009 s.15-26; *Stan badań i prac konserwatorskich prowadzonych przy zespole sarkofagów metalowych (cynowych i miedzianych, bogato polichromowanych, złoconych i srebrzonych) pochodzących z krypty grobowej rodziny von Promnitz w kościele Wszystkich Świętych w Pszczynie*, Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego, nr 6, Katowice 2014 s. 49–64; Kolendo-Korczak K., Trzos A., *Cynowe sarkofagi Zygmunta Augusta i Anny Jagiellonki konserwacja, historia, wymowa ideowa*, Ochrona Zabytków, Warszawa 2018, s.61–106; *Sarkofagi metalowe w rodowej krypcie Promnitzów w podziemiach kościoła Wszystkich Świętych w Pszczynie*, Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego, nr 11, Katowice 2019, s. 435-461; Kolendo-Korczak K., Trzos A., *Sarkofagi metalowe w rodowej krypcie Promnitzów w podziemiach kościoła Wszystkich Świętych w Pszczynie*, Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego, nr 11, Katowice 2019, s. 435-461; *Nowe fakty, wnioski i ustalenia w świetle badań i konserwacji zespołu sarkofagów metalowych z Grobów Królewskich*, „Studia Waweliana” t.XIX, Kraków 2020, s. 47–64.

Jeden z ostatnich publikacji dotyczy odkryciom średniowiecznych malowideł: *Kolejne średniowieczne malowidła odnalezione i odsłonięte na Śląsku - w Sadowie*. Komunikat, Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego nr 12, Katowice 2020 s. 428-439. Dwie prace opublikowano w czasopismach punktowanych.

Za swoje dokonania Doktorantka jest doceniana przez lokalny samorząd, o czym świadczy nagroda i medal, które otrzymała w ostatnim okresie:

Nagroda Marszałka Województwa Śląskiego za wybitne osiągnięcia w dziedzinie konserwacji zabytków w kategorii wykonawca 2019 oraz Medal Stulecia Odzyskanej Niepodległości za zasługi dla Niepodległej 2020.

Ocena pracy doktorskiej

Przedłożona mi do oceny praca doktorska zawiera 272 strony tekstu zasadniczego, 268 fotografii.

Dysertacja jest bardzo dobrze przygotowana pod względem edytorskim. Fotografie doskonale ilustrują problemy, o których pisze Doktorantka. Jakość fotografii jest bardzo dobra.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'E. Piłaj' with a superscript '4' to the right.

Rozprawa składa się z siedmiu rozdziałów, które zostały poprzedzone tekstem *Wprowadzenie*. Rozdział 1 pt.: *Sarkofagi cynowe – wielkogabarytowe dzieła sztuki konwisarskiej* zawiera trzy podrozdziały traktujące o materiale, jakim jest cyna, o sarkofagach jako specyficznym rodzaju sztuki konwisarskiej i o cechach technicznych typowych wyrobów, jakimi są sarkofagi. Dodatkowo Doktorantka porusza kwestię programów ikonograficznych, które realizowane były na zewnętrznych powierzchniach sarkofagów. Rozdział 2 Autorka poświęciła problemowi zniszczeń występujących w cynowych zabytkach, skupiając się na zjawisku korozji, a zwłaszcza na tzw. *trądzie cynowym*. Interesującą częścią dysertacji jest rozdział 3 dotyczący historii konserwacji sarkofagów. Kolejny rozdział dotyczy problematyki konserwacji sarkofagów cynowych, w tym usuwania produktów utleniania cyny z obiektów wielkogabarytowych, naprawy wewnętrznych konstrukcji stabilizujących, uzupełniania ubytków oraz archiwalnej dokumentacji konserwatorskiej. Następne trzy rozdziały dotyczą stanu wiedzy o pochówkach w krypcie grobowej rodziny Promnitzów w Pszczynie, w krypcie grobowej rodziny Hochbergów w Świebodzicach oraz w kryptach grobowych na Wawelu.

Kolejnymi częściami pracy jest *Zakończenie*, *Bibliografia* oraz *Tabele*. W *Bibliografii* zawarto 245 pozycji publikowanych oraz 67 dokumentów niepublikowanych oraz 3 źródła internetowe. Przytoczona literatura i źródła są adekwatne do podjętego przez Doktorantkę zagadnienia i dotyczą spraw związanych głównie z historią sarkofagów cynowych, techniką i technologią wykonania, problemami konserwatorskimi w ujęciu historycznym i aktualną metodyką konserwacji obiektów wykonanych z metalu, w tym z cyny.

Tabele zamieszczone na końcu opracowania są cennym materiałem bowiem prezentują w ujęciu syntetycznym historię konserwacji 84 obiektów sarkofagowych oraz dodatkowo ukazują te obiekty na tzw. „osi czasu”.

Rozprawa ma logiczny i bardzo przemyślany układ całości, co ułatwia korzystanie z tekstu i ocenę rozprawy.

Temat wskazany przez Doktorantkę jest bardzo ważny, gdyż z uwagi na duże trudności i problemy związane z konserwacją zabytków metalowych niewielu konserwatorów dzieł sztuki zajmuje się takimi obiektami. W związku z tym niezwykle cenna jest kolejna praca doktorska z tego zakresu na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Krakowie. Podjęcie takiego tematu przez Doktorantkę jest zasadne także z tego względu, że

poza Grobami Królewskimi na Wawelu nikt nie zajmował się kompleksowo obiektami w komnatach grobowych rodzin Promnitzów w Pszczynie i Hochbergów w Świebodzicach.

Praca podsumowuje dotychczasowe dokonania w zakresie konserwacji zabytków cynowych. Wskazuje, które zabiegi nie sprawdziły się i jakie należy poczynić zmiany i uzupełnienia z technologii konserwacji obiektów z cyny.

Szczególnie trudnym problemem, przed którym stanęła Doktorantka było bezpieczne i efektywne usuwanie produktów utleniania cyny z obiektów wielkogabarytowych wykonanych z blachy cynowej. Poza metodami opisanymi wcześniej w literaturze (metody chemiczne, mechaniczne, termiczne i redukcyjne) podejmuje również próby z użyciem techniki laserowej. Każdorazowy wybór skutecznej metody działania wynikał z charakteru nawarstwień korozyjnych oraz z wielkości oczyszczanego obiektu, czy typu zdobień. Nie bez znaczenia w tym wypadku jest miejsce oczyszczania sarkofagu, szczególnie widoczne jest zróżnicowanie działań w odniesieniu do zewnętrznej części obiektu i jego wnętrza. Według Doktorantki w trakcie konserwacji wielkogabarytowych sarkofagów najlepiej sprawdzają się najprostsze metody chemiczne i mechaniczne. Oczyszczając wnętrza obiektów cynowych czy powierzchnie zewnętrzne bez zdobień z powodzeniem stosuje pasty redukcyjne lub wykorzystuje metodę strumieniowo-ścierną. W innej sytuacji, gdy blachy cynowe pokrywają złocenia lub polichromie, Doktorantka proponuje rozwiązania najmniej niszczące warstwy oryginalne. W jednym przypadku dokonuje trudnego przedsięwzięcia polegającego na zdjęciu olejnej warstwy malarskiej i jej ponownym położeniu na blaszanym podkładzie, po wcześniejszym usunięciu z niego produktów korozji (sarkofag Jana Henryka I Hochberga). W tym przypadku stosuje technikę znaną w konserwacji malowideł ściennych, polegającą na wykorzystaniu dużego skurczu kleju glutynowego, który podczas schnięcia zmniejsza swoją objętość i jednocześnie odrywa warstwy malarskie od podłoża. Metodę Doktorantka uznała za zadowalającą we wskazanym przypadku, ale przede wszystkim metoda ta umożliwiła zachowanie malowidła, gdyż groziło mu stopniowa destrukcja i zniszczenie. Ten przykład działań konserwatorskich należy uznać za szczególne osiągnięcie p. Agnieszki Trzos.

Podczas przeprowadzania konserwacji metalowych sarkofagów Doktorantka priorytetowo traktuje usuwanie produktów utleniania cyny, gdyż w odróżnieniu od szlachetnej patyny, nawarstwienia tlenków znajdujących się na sarkofagach były destrukcyjne dla metalowego podłoża. Dodatkowo uwzględniła fakt, że sarkofagi wracały do pierwotnych krypt grobowych cechujących się bardzo niekorzystnymi parametrami wilgotnościowymi.

6

Z doświadczeń Doktorantki wynika, że zastosowanie techniki laserowej do oczyszczania blachy cynowej z produktów korozji nie daje pozytywnych rezultatów, pomimo szerokiego zestawu parametrów stosowanej wiązki laserowej. Niska temperatura topnienia metalu utrudniała uzyskanie zadowalającego efektu. Potrzebne są dalsze badania w tym kierunku. Pojawia się obecnie szansa na prowadzenie różnych prac badawczych z wykorzystaniem lasera w konserwacji m.in. zabytków metalowych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Być może w najbliższym czasie powstaną naukowe opracowania dotyczące wskazanego tematu.

Dodatkowym utrudnieniem prac konserwatorskich prowadzonych przez Doktorantkę było założenie niepodzielności bryły cynowej trumny. W dotychczasowej praktyce konserwatorskiej najczęściej monolityczne sarkofagi rozdzielano, aby uzyskać łatwiejszy dostęp do ich wewnętrznych powierzchni.

Ważnym aspektem prac przy konserwacji cynowych sarkofagów było stworzenie wewnętrznych konstrukcji stabilizujących oraz prostowanie zdeformowanych blach. Działania te wymagały opracowania każdorazowo odpowiednich rozwiązań technicznych i technologicznych i przede wszystkim wykluczenie metod, które się w przeszłości nie sprawdziły. Materiałem powszechnie stosowanym przez Doktorantkę do wzmocnienia konstrukcji była wysokogatunkowa stal austenityczna (zawiera 0,15 % węgla i minimum 16% chromu i 6% niklu), której użycie zapobiegało między innymi powstawaniu wtórnych ognisk korozyjnych.

W dorobku p. Agnieszki Trzos zasługują na uwagę estetyczne rekonstrukcje opracowań malarskich na sarkofagach pochodzących z krypt na Wawelu. Podstawą tych realizacji były archiwalne dokumentacje konserwatorskie.

Niezwykle wartościową częścią dysertacji doktorskiej są teksty dotyczące aktualnej wiedzy o pochówkach w krypcie grobowej rodziny Promnitzów w Pszczynie, rodziny Hochbergów w Świebodzicach oraz o pochówkach w metalowych sarkofagach w kryptach grobowych na Wawelu. Niewątpliwie najwięcej nowych informacji pochodzi z krypt pszczyńskich i świebodzickich, gdyż ich eksploracją wcześniej nie zajmowano się. Doktorantka działając w interdyscyplinarnym zespole badaczy dokonuje identyfikacji wielu pochówków, określa zawartość sarkofagów, odczytuje inskrypcje i znaki herbowe, a także analizuje materiały archiwalne.

Podsumowanie

Realizacje konserwatorskie wykonane przez mgr Agnieszkę Trzos, w tym niezwykle fachowo i doskonale przeprowadzone konserwacje zabytków metalowych pozwalają na stwierdzenie, że jest w tej chwili wybitnym specjalistą w tym zakresie.

Zastosowane przez Doktorantkę rozwiązania powinny być szeroko rozpropagowane i zastosowane w innych cynowych obiektach zabytkowych.

W ramach podsumowania należy stwierdzić, że dysertacja doktorska mgr Agnieszki Trzos jest pracą bardzo wartościową pod względem naukowym i artystyczno-konserwatorskim. Bez wątpliwości wprowadza nowe wartości do dyscypliny sztuki plastycznej i konserwacja dzieł sztuki. Wobec powyższego z pełnym przekonaniem popieram starania mgr Agnieszki Trzos o uzyskanie stopnia doktora w dyscyplinie sztuki plastycznej i konserwacja dzieł sztuki, tym samym wnoszę o dopuszczenie doktorantki do dalszego etapu postępowania doktorskiego.

Wnoszę o wyróżnienie pracy doktorskiej mgr Agnieszki Trzos.

Toruń, 14.09.2021 r.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'E. Kuj', written in a cursive style.